

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.52>**Катерина Осадчук,**

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін

юридичного факультету

Львівського державного університету внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ ОДИНИЦІ ВИМІРУ ШТРАФУ

На шляху розвитку держави починаючи з 2010 р., коли було розпочато системні реформи, Верховною Радою України прийнято чимало законів, серед яких – Кримінальний процесуальний кодекс, закони про внесення змін і доповнень у Кримінальний кодекс України. Однак жодним чином не зазнала змін тільки одиниця виміру штрафу.

На сьогодні покарання у вигляді штрафу є досить популярним та актуальним. Це пов'язано зі змінами економічного та суспільного ладу в Україні. В період економічної кризи громадяни більше переживають за свої матеріальні блага, а саме – гроші. Цей страх і використовує законодавець для того, щоб стримувати осіб від вчинення злочину. Хоча і цей вид покарання визнається найм'якшим. Відповідно до нових тенденцій законодавець і вносить зміни до різних нормативно-правових актів. Однак не завжди вдало та повною мірою, чим породжує чимало прогалин у законодавстві.

Відповідно до ч. 2 ст. 53 Кримінального кодексу України (далі – КК України) покарання у вигляді штрафу призначається судом не у твердій формі, а у ставках неоподаткованого мінімуму доходів громадян, встановленого законодавством України на момент постановлення вироку. На сьогодні питання про розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян вирішується з урахуванням положень Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р.

Особливістю цього виду покарання є те, що його розмір установлюють не в абсолютних числах, а в певній кількості неоподаткованого мінімуму доходів громадян, офіційно встановленого законодавством України на момент учинення злочину.

Сучасне кримінальне законодавство України за прикладом кримінальних законів багатьох європейських держав [1, с. 315–318] відмовилося від обчислення розмірів штрафу в твердих грошових сумах і визначає його в специфічних умовних одиницях – неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. Періодично українськими вченими висловлюються пропозиції про перехід на обчислення штрафу в інших одиницях, а саме: безпосередньо в національній валюті [2, с. 52], в національній валюті або в розмірі заробітної плати, або іншого доходу засудженого за період від одного місяця до п'яти років [3, с. 53–54], в національній валюті або в умовній (фінансовій) розрахунковій одиниці [4, с. 35–37], в денних ставках [5, с. 583–585], в спеціально передбачених у КК України розрахункових одиницях [6, с. 8] тощо. Однак законодавець поки до них не прислухається.

Ключові слова: покарання, неоподаткований мінімум доходів громадян, національна грошова одиниця, денна ставка, податкова соціальна пільга.

Постановка проблеми. Використання законодавцем для визначення розмірів штрафу в санкціях статей Особливої частини умовних розрахункових одиниць ставить питання: у чому ж мають визначати штраф суди – в умовних розрахункових одиницях чи в національній грошовій валюті?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання законодавчого визначення розміру та одиниці визначення штрафу як виду покарання досліджено в роботах низки вчених, зокрема таких: П.П. Андрушка, В.В. Антипова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, В.М. Боровенко, В.В. Голіни, В.К. Грищука, Т.А. Денисової, М.Д. Дурманова, О.І. Зубкова, І.І. Карпеца, М.І. Ковальова, І.Я. Козаченка, В.П. Козиревої, О.М. Костенка, В.А. Ломаки, В.Т. Маляренка, М.І. Мельника, Ю.Б. Мельникової, В.С. Мінської, А.А. Музики,

В.І. Осадчого, О.В. Попраса, Ю.А. Пономаренко, В.В. Скибицького, І.В. Смоль, Б.М. Телефанка, О.Г. Фролової, В.Л. Чубарева, І.С. Яковець, С.С. Яценка та інших.

Метою статті є аналіз наявних одиниць виміру штрафу, розгляд історії зміни одиниць виміру, порівняння з європейським законодавством і визначення оптимальної одиниці виміру штрафу для законодавства України у реаліях сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Розмір доходу, що не підлягає оподаткуванню, вперше у вітчизняному законодавстві було визначено п. «и» ч. 1 ст. 3 Закону Української РСР «Про прибутковий податок із громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства» [7, ст. 23–24] на рівні 185 карбованців. Далі він неодноразово

підвищувався постановами і декретами Кабінету Міністрів України, указами Президента України, поки, нарешті, в 1995 р. неоподаткований мінімум доходів громадян (далі – н.м.д.г.) не було встановлено в сумі 1 700 000 карбованців [8]. Після проведення грошової реформи [9, с. 325–328] вказана сума становила 17 грн.

У кримінальному законодавстві України радянського періоду, як і в кримінальному законодавстві багатьох зарубіжних держав, розміри штрафу визначалися в національній грошовій одиниці. У тексті КК України 1960 р. з моменту його прийняття вживався термін «карбованець», під яким розуміли радянський карбованець, а після здобуття незалежності – український карбованець, що був представлений у готівковому обігу купоном Національного банку України. Проте гіперінфляція, яка мала місце в першій половині 90-х рр., призвела до стабільного суттєвого знецінення національної валюти, що вимагало застосування для законодавчого визначення розмірів штрафу інших, більш стабільних одиниць.

Перший крок у цьому напрямі було здійснено в Законі України «Про порядок застосування кримінальних покарань і заходів адміністративного стягнення у вигляді штрафу» від 17 червня 1992 р., яким суми штрафів, передбачені КК України 1960 р., було збільшено та встановлено, що співвідношення між визначеними цим Законом розмірами штрафів і наявним на день його прийняття мінімальним розміром заробітної плати є постійним і в разі подальшої зміни цього розміру зберігається. Було запроваджено математичну формулу, застосувавши яку, суд міг встановити, яку суму штрафу було передбачено кримінальним законом на той чи інший день. Того самого дня було прийнято і Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення та Митного кодексу України», яким у санкціях окремих статей КК України для визначення розміру штрафу було започатковано вживання мінімального розміру заробітної плати. Такий досить складний порядок визначення розміру штрафу проіснував понад два з половиною роки, доки не був змінений Законом України «Про внесення змін до законодавчих актів України щодо застосування кримінальних покарань у вигляді штрафу» від 8 лютого 1995 р. Цим Законом було внесено зміни до ст. 32 КК України 1960 р. та санкцій усіх статей Особливої частини, що передбачали цей вид покарання, суть яких полягала

в заміні вживаної в Кодексі одиниці його виміру з карбованця на мінімальний розмір заробітної плати. У подальші роки ст. 32 КК України 1960 р. встановлювалося, що штраф визначається в мінімальній заробітній платі, але законодавець неодноразово передбачав у санкціях окремих статей Особливої частини як одиницю виміру штрафу н.м.д.г. Зокрема, в н.м.д.г. штраф було визначено в санкціях ч. 1 ст. 75 («Незаконне перетинання державного кордону»), ч. 1 ст. 75-1 («Незаконне переправлення осіб через державний кордон України»), ч. 1 ст. 80-3 («Порушення законодавства про бюджетну систему України») та інші. Отже, склалася ситуація, за якої в різних статтях одного нормативно-правового акта один і той самий вид покарання встановлювався з використанням двох різних умовних одиниць – мінімального розміру заробітної плати та н.м.д.г.

Як убачається, таке законодавче рішення призводило до ускладнення правозастосовної практики та викликало справедливую критику. Зокрема, В.М. Боровенко зазначав, що обчислення штрафу в окремих санкціях кримінального закону в мінімальних заробітних платах, а в інших – у н.м.д.г. є неправомірним і пропонував «невідкладно переглянути систему штрафних санкцій в усіх галузях права і визначити їх у всіх нормативно-правових актах тільки у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян як більш стабільній і тривалій одиниці виміру» [10, с. 271]. Очевидно, недосконалість такого підходу усвідомлював і сам законодавець. Про це свідчить те, що в п. 2 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення в галузі зв'язку» від 1 жовтня 1996 р. було визначено, що згаданий Закон у частині внесення змін до ст. ст. 131 та 205 КК України 1960 р., в яких розміри штрафу визначалися в н.м.д.г., набуває чинності «одночасно із введенням у дію закону щодо внесення змін до ст. 32 Кримінального кодексу України стосовно визначення розміру штрафу залежно від неоподаткованого мінімуму доходу громадян». Проте з часу прийняття згаданого Закону та Постанови Верховної Ради України і до втрати чинності КК України 1960 р. минуло майже п'ять років, упродовж яких зміни до ст. 32 КК України 1960 р. щодо визначення розмірів штрафу у н.м.д.г. так і не було внесено, у зв'язку з чим нові редакції ст. 131 та 205 КК України 1960 р. так і не набули чинності.

Є багато позицій щодо того, у яких же саме одиницях необхідно визначити розмір штрафу. Розглянемо деякі з них.

По-перше, штраф – це грошове стягнення. А значить сплата штрафу має відбуватися в національній валюті, тобто в гривні. Однак аналіз сучасного кримінального законодавства різних держав світу дає підстави для висновку, що у світовій практиці сформовано три різні способи визначення одиниці виміру такого виду покарання, як штраф.

Перший спосіб полягає в тому, що у кримінальних законах штраф як вид покарання визначається у твердих сумах у національній грошовій одиниці відповідної країни. Наприклад, таким способом визначаються розміри штрафів у Швейцарії, відповідно до ст. 48 Кримінального кодексу якої, якщо закон не визначає іншого, то розмір штрафу становить 40 000 франків [11, с. 24]. У національній грошовій одиниці розміри штрафу визначаються також у інших державах Європи, а також у Великобританії.

Другий спосіб полягає в тому, що розміри штрафу визначаються в кримінальному законодавстві не в національній грошовій одиниці, а з використанням певної умовної розрахункової одиниці. У межах цього способу визначення розмірів штрафів можна виділити два самостійні напрями. Перший полягає в тому, що умовна розрахункова одиниця використовується в кримінальному законодавстві безвідносно до розміру доходів конкретної особи, яка вчинила злочин. Наприклад, у Республіці Білорусь штрафи визначаються в певній кількості так званої базової величини, розмір якої визначається спеціальним законом [12, с. 314]. У КК Латвії, КК Киргизької Республіки та деяких інших державах штраф визначається в мінімальних заробітних платах, встановлених законодавством відповідної держави. У КК Литви – у мінімальних прожиткових мінімумах. Другий напрям полягає в тому, що умовна розрахункова одиниця, що використовується в кримінальному законодавстві для визначення розміру штрафу, пов'язується з розміром доходів певної особи, яка засуджується до відповідного покарання. Зокрема, за КК Іспанії штраф визначається залежно від заробітку засудженого. Мінімальний розмір штрафу становить заробіток за п'ять днів, максимальний – за два роки [3, с. 26]. Подібно визначають розміри штрафу і за ст. 33 КК Республіки Польщі [13, с. 16]. Від моменту набуття чинності КК Російської Федерації 1996 р. в ньому передбачалася можливість вирахування штрафу не тільки в мінімальних розмірах оплати праці, а й у розмірах заробітку чи іншого доходу засудженого за певний період. Такий же спосіб призначення покарання визначено у нашому КК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 53 КК України покарання у вигляді штрафу призначається

судом не у твердій сумі, а в ставках неоподаткованого мінімуму доходу громадян, який встановлений законодавством України на момент постановлення вироку і згідно з п. 5 підрозду I розділу XX Податкового кодексу України (далі – ПК України) дорівнює сумі в розмірі 17 гривень, «Якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розд. IV цього Кодексу для відповідного року» [14]. Пп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розд. IV ПК України звучить так: «...у розмірі, що дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленого законом на 1 січня звітного податкового року, – для будь-якого платника податку». Виникає питання, чому для кваліфікації покарання та визначення розміру покарання обрали саме неоподаткований мінімум доходу громадян, який є не сталою величиною? Якщо неоподатковуваний мінімум доходів громадян з 2 вересня 1995 р. і по сьогоднішня становить 17 гривень, то податкова соціальна пільга змінюється щороку: 2004 р. – 61,5 грн, 2005 р. – 131 грн., 2006 р. – 175 грн, 2007 р. – 200 грн, 2008 р. – 257,5 грн, 2009 р. – 302,5 грн, 2010 р. – 434,5 грн, 2011 р. – 470,5 грн, 2012 р. – 536,5 грн, 2013 р. – 573,5 грн, 2014 р. – 609 грн, 2015 р. – 609 грн, 2016 р. – 689 грн, 2017 р. – 800 грн, 2018 р. – 881 грн, 2019 р. – 961,5 грн, 2020 р. – 1051 грн. Тож чому не замінити неоподаткований розмір доходу громадян на просто сталу величину, відповідно до якої встановити розмір покарання у вигляді штрафу, а також ступінь тяжкості вчиненого злочину.

До 2011 р. питання про розмір н.м.д.г. вирішувалося з урахуванням положень Закону України «Про податок із доходів фізичних осіб» від 22 травня 2003 р. Відповідно до п. 22.5 ст. 22 цього Закону розмір НМДГ, у тому разі, коли він застосовується для визначення розміру штрафу як виду кримінального покарання, дорівнює 17 грн. Пленум Верховного Суду України спеціально звернув увагу судів на те, що «згідно з п. 22.5 ст. 22 Закону, якщо норми відповідних законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їхнього застосування

використовується сума у розмірі 17 грн, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації правопорушень або злочинів». Саме тому судам потрібно враховувати, що запровадження Законом «Про податок із доходів фізичних осіб» податкових соціальних пільг не впливає на розмір покарання й адміністративного стягнення у вигляді штрафу, якщо він визначений у відповідних санкціях у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян [15, с. 29].

Однак на сьогодні це питання вирішується відповідно до Податкового кодексу України, в якому в п. 5 підрозд. 1 розд. XX «Перехідні положення» практично продубльована вищезазначена норма і залишається чинною сьогодні.

Хоча В.О. Попрас вважає, що найбільш ефективним є встановлення розміру штрафу безпосередньо в національній грошовій одиниці – гривні. Ця пропозиція, на його думку, зумовлена відсутністю причин, що сприяли використанню в КК України умовних розрахункових одиниць, і необхідністю уникнення ускладнень і суперечностей у застосуванні КК України [16, с. 9].

Нарешті, третій спосіб визначення розміру штрафу в кримінальному законодавстві – це встановлення його в розмірі, кратному розміру майнової шкоди, що заподіяна злочинцем. В обмеженому вигляді цей спосіб свого часу застосовували і в КК України 1960 р., відповідно до ст. 84 якого (у редакції від 20 травня 1965 р.) розкрадання державного або колективного майна шляхом крадіжки, шахрайства або привласнення, розтрата, зловживання службовим становищем, вчинене вперше й у невеликих розмірах, за обставинами справи та з урахуванням особи винного застосування інших видів покарання не зумовлювалося необхідністю, каралося штрафом у розмірі до трикратної вартості викраденого. Треба зазначити, що ідея визначення штрафу у кратному розмірі до суми заподіяної злочинцем шкоди знаходила певну підтримку і в науковій літературі [17, с. 48–50].

Варто зауважити, що «дуалізм» у використанні умовних розрахункових одиниць для визначення розмірів штрафу не було перенесено законодавцем до нового КК України 2001 р., у ч. 2 ст. 53 якого встановлено, що розміри штрафу визначаються лише залежно від розміру НМДГ, і саме ця умовна одиниця використовується в усіх санкціях статей Особливої частини КК України, які передбачають штраф як вид покарання.

Висновки

На думку Л. Круглікова та О. Цветиновича, у вирокі суду розмір штрафу в усіх випадках

повинен бути вказаний у твердій грошовій сумі для того, щоб уникнути різного його розуміння під час виконання вироку або під час його перегляду [18, с. 357]. Таке судження не викликає заперечень, з тим лише уточненням, що, перш ніж вказати розмір штрафу у твердій грошовій сумі, суд має у вирокі вказати його розмір у тих умовних розрахункових одиницях, які використовує законодавець, а вже потім – перевести штраф у тверду грошову суму. Отож буде не тільки забезпечено формальну відповідність між вироком і законом, а й точно визначено кратність розміру штрафу. Адже очевидно, що законодавець допускає можливість призначення штрафу лише в розмірі, кратному певній кількості цілих умовних розрахункових одиниць. Авторка поділяє думку В. Тютюгіна, який вважає, що «відповідно до ч. 2 ст. 53 КК України покарання у вигляді штрафу призначається судом не у твердій сумі, а в ставках неоподаткованого мінімуму доходів громадян, установленого законодавством України на момент постановлення вироку» [19, с. 192]. Водночас слід додати, що після визначення розміру штрафу в н.м.д.г. суд усе ж має здійснити арифметичну дію множення і перерахувати його розмір у гривні.

Список використаних джерел:

1. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 зі змінами, внесеними Постановою Пленуму від 10 грудня 2004 р. № 18/7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 19.08.2019).
2. Поліщук О. В. Покарання, що можуть застосовуватись до неповнолітніх злочинців. *Держава і право*. № 32. 2006. 622 с.
3. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл. докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и докт. юрид. наук, проф. Ф.М. Решетникова. Москва : Зерцало, 1998. 218 с.
4. Российское законодательство X–XX веков : в 9 тт. Т. 2 Москва : Юридическая литература, 1985. 320 с.
5. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія, Київ : Юрисконсульт, 2006. С. 1048.
6. Попрас В.О. До питання про місце штрафу в системі покарань. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 25 травня 2007 р. Київ : Нац. ун-т внутр. справ, 2007. С. 92–94.
7. Баулін Ю.В. Тенденції розвитку сучасного кримінального права України.

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. Харків : Кроссроуд, 2006. С. 23–24.

8. Про внесення змін до Указу Президента України від 13 вересня 1994 р. № 519 : Указ Президента України від 21 листопада 1995 р. № 1082/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082/95> (дата звернення: 19.08.2019).

9. Борисов В.І. Розв'язання проблемних питань Особливої частини у новому Кримінальному кодексі України. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства* : матер. наук. конф. м. Харків 21–22 червня 2001 р. Харків : Право, 2001. 328 с.

10. Боровенко В.М. Деякі шляхи вдосконалення кримінального законодавства України. *Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 1999. С. 270–274.

11. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред., предисл. и пер. с нем. А.В. Серебренниковой. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 350 с.

12. Хавронюк М.І. І знову про гуманізацію кримінального законодавства. *Прогабини у кримінальному законодавстві*. 2008. 340 с.

13. Кримінальний кодекс Республіки Польща від 6 червня 1997 р. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/ByKeyword.xsp?key=kodeks%20карны>.

14. Податковий кодекс України : Кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 19.08.2019).

15. Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв'язку з набранням чинності Законом України від 22 травня 2003 р. «Про податок з доходів фізичних осіб» : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 травня 2004 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 19.08.2019).

16. Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. 20 с.

17. Каким быть уголовному законодательству: обзор откликов. *CYBERLENINKA*: вебсайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-ugolovnogozakonodatelstva-na-sovremennom-etape> (дата звернення: 19.08.2019).

18. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. канд. юрид. наук, доц. Л.В. Головки, канд. юрид. наук, доц. Н.Е. Крыловой; пер. с фр. и предисл. канд. юрид. наук, доц. Н.Е. Крыловой. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. 650 с.

19. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків, 2006. 1184 с.

Kateryna Osadchuk. Determination of the fine

On the way to the development of the state, since 2010, when systemic reforms began, the Verkhovna Rada of Ukraine has adopted many laws, including the Criminal Procedure Code, laws amending the Criminal Code of Ukraine. However, only the unit of fine has not changed in any way.

Today, punishment in the form of a fine is quite popular and relevant. This is due to changes in the economic and social order in Ukraine. During the economic crisis, citizens are more worried about their material goods, namely money. This fear is used by the legislator to deter people from committing a crime. Although this type of punishment is considered the mildest. In accordance with new trends, the legislator makes changes to various regulations. However, it is not always successful and in full, which creates many gaps in the legislation, the requirements and needs of society, and criminal law is no exception.

In accordance with Part 2 of Art. 53 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the Criminal Code of Ukraine) punishment in the form of a fine is imposed by the court not in hard form, but in the rates of non-taxable minimum incomes established by the legislation of Ukraine at the time of sentencing. Today the issue of the amount of tax-free minimum income of citizens is resolved taking into account the provisions of the Law of Ukraine “On Personal Income Tax” of May 22, 2003.

The peculiarity of this type of punishment is that its size is set not in absolute numbers, but in a certain amount of tax-free minimum income of citizens, officially established by the legislation of Ukraine at the time of the crime.

Modern criminal legislation of Ukraine on the example of criminal laws of many European countries [1 s. 315–318] refused to calculate the size of the fine in fixed amounts of money and determines it in specific conventional units – tax-free minimum incomes of citizens. Periodically, Ukrainian scientists express proposals for the transition to the calculation of the fine in other units, namely: directly in the national currency [2, s. 52], in the national currency or in the form of a salary or other income of a person convicted for a period from one month to five deaths [3, p. 53–54], in national currency or in conditional (financial) post-accounting unit [4, p. 35–37], in daily rates [5, p. 583–585], in specially prepared Ukraine by unit of account [6, p. 8] etc. However, the legislator has not yet listened to them.

Key words: punishment, tax-free minimum income of citizens, national currency, daily rate, social tax benefit.